

nyos általánosabb antiromantikus szemlélet. De semmiképpen nem lehet nála az ismeretek, az asszimiláló szándék hiányát feltételezni. Az a mechanizmus ez, amit Sklovszkij úgy ír le, hogy az irodalomban az örökség nem apáról fiúra, hanem nagybácsiról vagy nagyapáról száll át. Brunetiére pedig egyenesen az irodalmi fejlődés magyarzó elvének tartotta a megelőző korszak izlésétől való elszakadást, elhasonulás szándékát. Arany bizonyos fokú provincializmusának kérdése (304) bővebb kifejtést érdemelne. (Belátjuk, erre a kötet terjedelme nemigen adott módot.) Az, hogy „mindig is csak a magyar olvasók láthatják meg benne a nagy költőt”, még nem föltétlenül provincializmusának bizonyítéka. Igaz, „a német, angol s francia irodalomról azt hitte, hogy »leszámítva egy-két világhírű celebritást« semmivel sem különb a magyarnál”. Itt azonban figyelembe veendő, hogy az idézet magánlevélből való, hogy sok, provincializmussal aligha vádolható nagy alkotó „tévedt el” hasonlóképpen a számára kortársi világirodalomban, hogy a XIX. század derekán felnőtté váló magyar kultúra éppen akkor óriási mohósággal asszimilálta (fordítások) az elmúlt évszázadok nagyjait (Arisztophanész, Shakespeare, Molière, Goethe), s ezenközben Arany törvényszerűen kevesebb figyelmet fordíthatott a korabeli irodalomra. Konkrét tévedéseit (Baudelaire, Balzac) erkölcsi szempontjuk, a hazai irodalomra való vonatkoztatásuk magyarázza, bár nem menti. Talán nem volt ábránd Arany részéről, hogy az ötvenes években a nemzet elvárására épített (311). Igaz, az irodalom teljesen szétzilálódott, a birodalmon belül a magyarságot ismét a „nép” rangjára fokozták le, megfosztották nemzeti intézményeitől. De barátai (Gyulai, Kemény, Eötvös, Jókai, Tompa) ébren tartották benne egy szélesebb olvasóközönség reményét, s egy művészi és erkölcsi értelemben magasrendű irodalom létfontosságú voltát. Igaz, hogy eposzelmé-

letét „egy valamikori, egységes, osztálykülönbségektől mentes, vitézi nemzet ábrándjára” építette (308). Igaz, hogy történetietlenül eszményítette a múltat, de még ez sem feltétlenül naiv és anakronisztikus jelenség a XIX. század derekán. Fehér Ferenc bizonyította be Dosztojevszkijről szóló könyvében (*Az antinómia költője*), hogy a polgári individualizmus (mellyel összefüggésbe hozható pl. a *Kertben*) válságba jutásakor törvényszerűen merül fel az elvesztett vagy múltba vetített közösségiség igénye.

Méltatlanul kevés szó esett a kötet néhány verselemzéséről, például az Újhelyi Máriaéről, pedig talán éppen ez a legszervesebb, legadekvátabb interpretáció. Szőrényi László és Szegedy-Maszájk Mihály tanulmányai azonban kivételes figyelmet érdemeltek. Nemcsak azért, mert ezek a legterjedelmesebbek, hanem azért is, mert az Arany egész pályáját, irodalomtörténeti helyét érintő kérdésekben legtöbb újat mondanak, felkészültségük, elméleti érzékük, „konceptiózusság”-uk egyáltalán nem kezdő tudóshoz illő. Az *el nem ért bizonyosság* minden szerzője úgy érezheti, hogy nemcsak Arany lírájának megismeréséhez járult hozzá, hanem hogy a magyar irodalomtörténetírásban jelentősnek számító esemény részese. Egy új irodalomtörténet-generáció fogott a XIX. századi magyar irodalom feltérképezéséhez. A klasszikus irodalmat lehet úgy „modernizálni”, hogy bizonyos előremutató vagy a kortárs világirodalommal megegyezően újszerű elemeket tárunk fel, s ezzel közelebb hozzuk a mához, és lehet úgy, hogy új, mai módszerek, korábban nem ismeretes eljárások és szemlélet segítségével tárjuk fel értékeit. A kötet mindkét funkciót teljesíti: modernebbnek és modernebbül látjuk Arany ötvenes évekbeli líráját általa. Az *el nem ért bizonyosság* bizonyosságot elért fiatal tudósok imponáló csoportos bemutatkozása, méltán váltja ki az olvasók tiszteletét és rokonszenvét.

Imre László

AGÁRDI PÉTER: RENDISÉG ÉS ESZTÉTIKUM

Gyöngyösi István költői világképe. Bp. 1972. Akadémiai K. 238 l. (Irodalomtörténeti füzetek, 78.)

A szerző a címben is érezteti, hogy nem egyféle „Gyöngyösi-monográfia” létrehozása volt ezuttal a cél; inkább olyan „polemikus könyvtanulmány”, céltudatosan igényes, „vitaírtatót” akart az olvasókhöz juttatni, amelyik egyik oldalról a kor fő kérdéseit, a század irodalmának mozgató rugóit ragadja meg; és amelyik a másik oldalról Gyöngyösit tartja meg fő témául oly módon, hogy koncentrált témaszűkítésben Gyöngyösi költői

világképének s nemesi rendi szemléletének taglalását helyezze előtérbe. Eme felfogásból fakad, hogy a dolgozat részben történeti (társadalom-, irodalom- és kultúrtörténeti), részben esztétikai elveket követ. Átfogó irodalomtörténeti, filológiai vizsgálatra nem vállalkozik, teljességre nem törekszik. Ám sajátos szempontjait illetően mélyre ás, és az e téren elért eredményei alaposan indokoltan elismerésre méltóak.

A munka fő kérdésköre és új eredménye főként az egységes eszmei-művészi világkép megközelítésében, a XVII. századi rendiség és esztétikum összefüggéseinek felismerésében, valamint közelebbről Gyöngyösi nemesi-rendi szemléletének és a dekoratív allegorizálás módszerének egymáshoz kapcsolódásában domborodik ki.

Nem akarja „lezárni” a felismert problémamegoldásokat; esetenként még komplexebb elemzésekre hív fel, máskor kritikái észrevételeket tesz, de végleges, merev elhatárolástól óvakodik. Innét is adódik, hogy ha Agárdi munkájából nem egy tétel s nem egy körben vitát, ellenzést, ellentmondást és megkérdőjelezést vált is ki, az feltétlenül még további, még helyesebb felismerés keresésére hív fel.

A könyv anyagának elrendezése igen logikus és célszerű: A bevezetőben a Gyöngyösi-kutatás múltját és a Gyöngyösi-művek hitelességének tárgykörét elemzi mintegy kitűnő alapvetésként a további tevékenységhez. A Gyöngyösi-életmű tárgyalását — mely a munka nagyobb részét teszi ki — három összefogó egységben adja: 1647-től 1664-ig, az első kezdeti szakaszt, az Ovidius-fordítások „esztétikájá”-val jelzi; 1664-től 1684-ig a második szakaszt, a költői fő alkotó-korszakot a „rendi világkép művészi tükrözésének jegyében” rendezi; s végül az 1684 és 1704 közötti „utolsó pályaszakasz” adott kérdésköreit fogja össze. Minden „nagy” mű (*Murányi Vénusz, Kemény János, Thököly-ének, Palinodia* stb.) elemzése a középső pályaszakaszban kap helyet, kivéve a *Rózsakoszorút* (és a *Csalárd Cupidót* s a *Charliát*), amely szükségszerűen a harmadik szakaszba kerül. A mű befejező része a Gyöngyösi-életmű néhány átfogó kérdését világítja meg: Így a „szerelem epikusá”-nak, Gyöngyösi „művészi módszerének”, költészete „társadalmi-ideológiai hátteré”-nek és arculatának problematikáját vázolja.

Hiányzott már újabb szakirodalmunkból a Gyöngyösi életművét s értékelését közelebbi revízió alá vevő munka. Lemérhető e dolgozat nyomán, hogy a múlt kutatása és irodalmi, értékelő tevékenysége Gyöngyösi körül úgy sarkosodik ki, hogy Toldy Ferenc, Arany János, Riedl Frigyes, Badics Ferenc és Trencsényi-Waldapfel Imre szempontjai máig iránymutatóak maradtak, és csak helyesljük Agárdi Péter eljárását, amikor az ő általuk adott gondolatok s ötletek előbbre vitelét, önálló továbbfejlesztését és főként esztétikai síkon való kiépítését, Lukács György téziseit alapul véve vállalni tudta.

Említettük a dolgozat legfőbb eredményeként, hogy a Gyöngyösi-életmű lényegét és hátterét a rendi, középnemesi ideológia és politika sajátosan kiformalódott szemléletében jelölhetni meg. Idevágó fontos tétel-

ben elismeri, hogy a középnemesi-rendi szemlélet fejlődésvonalát jellemzik még jó ideig válságok és instabilitások, jóllehet annak egyre nyíltabbá válását bizonyítja. Ilyen értelemben a témakör lényegével egyetértünk: a szerző kitűnően mélyíti el Trencsényi-Waldapfel Imre, illetőleg a marxista irodalomtudomány érintőleges megállapítását, miszerint Gyöngyösi a „nemesi eszmeény költői tudatosítását” végezte el, s hogy életműve maradandó hatása éppen annak a nemességnek körében áradt szét, amelyek hosszú ideig nélkülözhetetlen alapot nyújtott a már más igényű irodalom ki-fejlesztéséhez. Fenntartásaink az érintett témában ott adódnak, amidőn a nemesi-rendi szemlélet fejlődésének szerintünk hosszabb, elhúzódó folyamatait túlzottan is sűrítve, egyszerre és egy helyütt végrehajtottnak látjuk a dolgozatból. Továbbá csak Gyöngyösi szerepéhez, életpályájához koncentráva a témát; a fejlődési irányt leszűkítettnek érezzük. „Szinte látványos hirtelenséggel — írja — objektívalóódik egész művek, sőt egy életmű lényegévé a középnemesi világkép...”, s további érvelése nagyon sok meggondolkoztatót vonultat fel a század gazdasági-társadalmi, politikai és ideológiai változásaira. Így a levont következtetések feltétlenül nagy mértékben hozzájárulnak a szerintünk huzamosabb folyamat tisztánlátásához is. Hajlunk afelé azonban, hogy az író életpályájának s működésének mozzanatait és műveinek hatását egymástól fokozottabban elválasszuk, vagy mindenképpen megkülönböztessük. Gyöngyösinek ugyanis a csak halála után, esetleg évtizedek múltával, a XVIII. században bekövetkező, közelebbről a középnemesi rétegekre gyakorolt hatása mindenképpen kiemelendő. Erre utal Horváth János is: „Gyöngyösi a XVIII. század folyamán népszerűsödik el”. (Amadé, 672.)

Gyöngyösi a maga korában, életvitelében és költészetével egyképpen kötődött még a nemesség felsőbb és középső rétegéhez is, s attól függően foglalatunk állást, ahogy a szakirodalom oly sokszor emlegetett „fami-liáris, opportunistá udvaronc” ítéletét vagy a jelen köznemesi osztályfelfogást valló, „tudatosan író politikus költő” megítélést helyez-zük erőteljesebb megvilágításba. Egyetértünk viszont a szerzővel abban, hogy a költő mű-veinek oldottabb mondanivalója és a szétára-dóbb barokk jegyek folytán is, egy tágabban értelmezett társadalmi rétegnek s olvasó-közönségnek az igényeit egyaránt ki tudta elégíteni, és hogy a folyamatban a kicsengés feltétlenül a középnemesi felfogás irányába tolódik.

E témakör egyik jelesen bemutatott problémája az ún. nemesi önkritikát kifejező „elfajzás motívum”. Sokoldalúan és meg-

győzően láttatja Agárdi ennek a motívumnak Gyöngyösinél és a tőle a XIX. századhoz vezető úton jelentkező megnyilvánulásait. Érdekes lenne e motívumoknak Gyöngyösi előtti és hozzá vezető elemeknek behatóbb elemzése is, hogy az író szerepét, „fordulathozó” mivoltát közelebbről lássuk.

Ugyancsak e témakörben még további izgalmas vizsgálatra hív fel a szerző, amikor Gyöngyösinél a Trencsényi-Waldapfel Imre felvetette „kurucos mellézköngye” kérdését közelíti meg újabb érvekkel. A magyar középnevesi rendiség művészi felépítményének bemutatott elemei és egyéb mozzanatok ugyanis — mint írja — a rokonítás túlerőltetése nélkül „jogossá teszik a nemesi kuruc költészettel kapcsolatos analógiát”.

Sok ellentmondással terhes a szakirodalom Gyöngyösi fő műfaji törekvésének megítélésében. A szerző nem kerüli meg e fontos kérdést sem, s különösen megragadó az eposzi szándék művészi bukásának indoklása Gyöngyösinél Zrínyivel ellentétben. A lehanyatlás okát helyesen „a világgép szétesésével”, a „perspektíva gyökeres megtörésével” okolja meg. Más kérdés e lehanyatlás utáni verses, majd prózai epikának felvázolt problematikája, amelyhez a jövő még teljesebb megoldást, átfogóbb vizsgálatot hozhat. Szerintünk Gyöngyösi ebben az epika-átalakulási folyamatban csak a kezdő átmeneti lépést teszi meg, pótolja jobb híján a hiányzó szórakoztató epikát, a világi, érdekes, főleg szerelmi tematikájú szépirodalmat, szépprózát. Megmarad azonban műfajilag „epithalamiumnak”, s „verses regény” mivoltát már csak elbeszélő adottságainak gyengeségénél fogva sem lehet számításba venni. A Gyöngyösi szava szerinti „leleményes toldalékok” alkalmazása, „közbevetése a históriába” viszont a kispikai fejlődés egyik mozzanatára utal nyilvánvalóan.

Gyakori tétele a Gyöngyösi-irodalomnak a szerelem- és nőábrázolás igen fontosként számon tartott kérdésköre. Agárdi Péter célkitűzésében nem elsődleges ez a téma; vallja, hogy a szerelem csak „látszólagosan” uralkodik az írónál, minthogy ez lényegében szervesen beépül a költő köznevesi struktúrájába; s a szerelem „társadalmisítása” történik meg. Vallja továbbá, hogy „Gyöngyösi emeli be a szerelmet a nemesi világgép struktúrájába”, ami a tárgy fontosságát húzza alá, mégis úgy véljük, hogy további, több irányú megközelítés még újat tud hozni e kérdéskörben.

Nem szeretnénk a „barokk szederinda” értelmezésébe belebonyolódni. Gyöngyösi barokk voltát oly sokszor, oly különböző módon mutatták már be. Agárdi szolidan mértéktartó. Valóban a feloldottság és dekorativitás Gyöngyösit már a „lehanyatló” barokkhoz hozza közel a „monumentalitás”

oldaláról, de még csak éppen hogy a kezdeti lehanyatlás tanúi vagyunk nála, hiszen a monumentalitás látszatához akar ragaszkodni a költő, csupán tárgya nem megfelelő már hozzá. Részünkről tehát Gyöngyösi esetében még nem beszélhetünk „késő barokk dekoratív kompozícióról” (Nagy László nyomán), mert annak jelentkezése csak egy későbbi periódusban következik be, bárha Gyöngyösi művei azt az ízlést is ki fogják szolgálni.

A szerző az egész Gyöngyösi-oeuvre művészi módszerében a dekoratív allegorizálás tendenciáját jelöli meg — Lukács koncepciója nyomán —, mint amely jegy a markáns egységet biztosítja. Az e kérdéskörben nyújtott elemzései, főként esztétikai kategóriákkal, olyan új kísérlet, amelynek eredményei máris dicsérreltel lemeríthetők, de egyszerűen a jövőre is hasznos biztatást tartogatnak. Mindenestre fontos annak bemutatása, hogy mennyire összefügg e művészi módszer allegorizáló jellege a nemesi-rendi erkölcs-központú világgéppel.

A dolgozat egyik lényeges, újat adó igényű témája a *Rózsakoszorú* értékelése. Ez a Gyöngyösi-mű 1957 után, a barokk újraértelmezése nyomán joggal előtérbe került, és feltétlenül indokolt volt messzemenő elismerése. A szerző alapos érvelése alátámasztja ennek a rózsafüzér titkait figyelemre méltó művésziességgel megéneklő írásnak remekmű voltát, s eljut a *Rózsakoszorú* sajátos realista „diadalá”-nak bizonyításához. Annak ismeretében, hogy a szerző hangsúlyozza itt a „minden túlértékelés nélkül” megjegyzést, nincs bizonytalanságot, befeszítettséget érzünk e tétel bizonyításában, meggyőző erejében. Ugyanakkor elemzéseinek jó néhány pontja igencsak előreviszti a téma alaposabb felmérését: így pl. a vallásos tárgy világivá válásának lehetőségét; és ugyanezen tárgy művészi színvonalának magasabb nívóra jutását gazdag érveléssel láttatja.

Mit nyújt Agárdi munkája Gyöngyösi életművének marxista értékeléséhez? Egy újszerű tudományos értelmezés igénye feltétlenül adva volt Gyöngyösivel szemben még a marxista irodalomtörténet megállapításaihoz képest is. Szerzőnk ennek az igénynek valóra váltásában lényeges szerepet vállalt. Kétségtelenül általa előbbre lépett Gyöngyösi életműve az értékrendben, aminek vitatható, problematikus részei is adva vannak. A költő ténylegesen meglévő — s a szerző által is jól látott — negatív adottságai például nem mindig szembesülnek kellő súllyal az újszerűen kimutatott erényekkel; esetleg az értékelésnek egy bizonyos „felhangolt” formája alakulhat ki az olvasóban stb. Mindez azonban semmit sem csökkenti a részlelmések egészében mértéktartó, kiegyensúlyozott voltát. *Gyenis Vilmos*